

*Пасинок В.Г.,
Харківський державний університет
імені В.Карамзіна*

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВУЗАХ

Проблема виникнення і розвитку мови була предметом дослідження науковців різних напрямків знань: антропологів, філософів, соціологів, педагогів та цілої армії спеціалістів-філологів, а також медиків, правників та ін. У кожної з цих галузей знань є свій інтерес, своя ніша і відповідний підхід до методики і аналізу теми. Не заперечуючи правомірності існування будь-якого аспекту вивчення ролі мовної підготовки і культури особи, ми пропонуємо своє бачення проблеми.

У структуру мовної підготовки ми включаємо такі складники, як фактичне оволодіння словниковим багатством, опанування нормативних вимог щодо користування мовою (усно й письмово), засвоєння самої техніки мовлення (технології голосоведіння, вміння обрати тон, тембр, темп, динаміку звучання) і використання мови для самореалізації, саморозвитку, звертання до себе, опанування собою. У зв'язку з цим доцільно розглянути такі питання:

- мова і мовлення;
- культура мови і особистісна культура;
- техніка мовлення;
- мова як засіб реалізації та саморегуляції.

Зразу попередимо, що ми не будемо торкатись лінгвістичних (спеціальних філологічних) питань, а будемо звертатись до соціальних, філософських, психологічних пошуків відповідей на питання, що означає мова (мовлення) у житті кожної окремої особи, соціальної групи.

Багаторічний педагогічний досвід підказав, що ми недостатньо використовуємо знання з педагогіки, психології, методики під час занять з практики оволодіння мовою в напрямку озброєння студентів розумінням ролі культури мовлення в житті людини. Культура мови і мовлення не сприймається студентами як проблема спеціального наукового дослідження. Всі ж бо мовою володіють, вміють говорити, і тонкощі процесу мовлення і його ролі в житті людини залишаються поза колом серйозних дослідницьких робіт.

Суть проблеми полягає в тому, що ми вчимо рідній чи іноземній мові не як засобу використання її для реалізації своїх, так би мовити, соціальних ролей в суспільстві, а тільки як засіб комунікації та передачі інформації.

Справедливим є висновок Н.М. Тарасевич (1990), що нормативні курси педагогіки, психології, методики викладання предмету, деякі спецкурси побудовані за принципами академічної науки, а не професійної та педагогічної діяльності. Через це студенти не сприймають їх як професійно значимі. Необхідний інший підхід до фахової освіти.

Зупинимось на деяких теоретичних положеннях. Почнемо аналіз питання з розкриття понять мови, норми, культури мовлення.

Мова — активно функціонуюча система, що тісно пов'язана з усіма сферами суспільного життя. Гуманітаризація різних галузей знань, суспільних стосунків висуває нові вимоги до функціональних ресурсів мови. За допомогою мови реалізуються стосунки між людьми, у мові віддзеркалюється особистість людини. Варто послухати, як людина говорить, щоб зрозуміти, як вона думає, отже, передбачити, як вона може вчинити. Мовленнєва поведінка — складова і невід'ємна частина загальної поведінки людей.

Звичайно, ідеалізувати роль звукового мовлення не варто. Пригадаймо: мова — засіб мислення, засіб інтелектуальної діяльності взагалі, засіб оволодіння суспільно-історичним досвідом людства, набутих працею людини, засіб пізнання взагалі. Мовлення має номінативну, експресивну, естетичну функцію а в трудовій діяльності — ще й дидактичну функцію вичерпного визначення характеру діяльності, трудового процесу. Ці функції звукового мовлення доповнюються мімікою й жестами (а естетична функція підкреслюється ще й шрифтом тексту, малюнком, його кольоровим виконанням та ін.), і хоч вони — явища паралінгвістичні, застосування їх теж вимагає вправності, практичних навичок. Крім цього, на всі випадки життя навчитися правильного і виразного мовлення неможливо: знання дає саме життя — нескінченно різноманітне з його єдністю і боротьбою протилежностей. Має цілковиту рацію Т.О.Дегтярьова, коли зауважує "Темп, лаконізм чи ускладненість формулювань, суха скупість або яскрава багатослівність висловлювання думки і т. ін. безпосередньо пов'язані з характером людини й тому виявляються зі значною самостійністю" і "між індивідуальним актом мовлення і тим загальним, що називається мовою, насправді немає ніякого розмежування — мова і мовлення становлять діалектичну єдність загального та індивідуального" (Дегтярева 1968). Чим повніше мовлення виражає працюючу думку, живі і щирі почуття, чим виразніше в ньому виявляється небайдужість людини до власного мовлення, тим більше гарантій, що в такій людини знання мови, високий рівень культури спілкування переросте в майстерне володіння мовою.

Формування мовної особистості можливе за умов доброго знання довколишнього світу (в тому числі його історії) і доброго знання виробленої попередніми поколіннями носіїв системи даної мови (її історії, стилістики, у тому числі емоційно-експресивних засобів), і при наявності мотивів і цілей, які зумовлюють використання мовцем усієї цієї сукупності знань. Природа людини завжди буде характеризуватися універсальністю. Тому й людська мова універсальна за своєю природою і безмежна у своїх реальних і потенційних можливостях. Ось чому незліченні мотиви людського спілкування і забезпечують розвиток мовної особистості, керують її поведінкою, зумовлюють відбір нею засобів для досягнення передбачуваних результатів своєї діяльності.

Своєрідність мовної особистості формується мовою, в першу чергу, мовою рідною, за допомогою якої людина здобувала перші знання про навколишній світ і про

закони, що керують його розвитком. Тобто, мовець стане мовною особистістю тоді, коли він знатиме психологію, культуру й етнографію народу, мовою якого він говорить, і коли знання ці будуть органічно пов'язані з його життєвою і розумовою діяльністю, оскільки поряд із спільністю мови народ визначає спільність культурних цінностей і традицій. Тому мовець повинен прагнути опанувати всією системою мови, ресурсами усіх рівнів цієї системи: фонетичного, морфемного, лексичного, граматичного, стилістичного. Лише за цієї умови можна сподіватися на правильність мовлення у кожній можливій ситуації стикування незалежно від функціонального стилю, форми (усної чи писемної) мовлення, його емоційно-експресивного забарвлення.

У своїй комунікативній функції мова регулює стосунки між людьми, а в естетичній функції впливає і на почуттєву сферу людини, коригує й поведінку, психічний стан. Мовлення ж встановлює і підтримує контакт (емотивна функція мовлення), уточнює і доповнює ту чи іншу ситуацію спілкування. У цих випадках недостатньо оволодіти системою мови – треба засвоїти, довести до автоматизму механізм позамовних засобів (міміка, жест, темп, висота тону та ін.), які можуть бути загальнолюдськими, національними, навіть локальними (властивими для певного соціального середовища (Бабич 1990: 65).

Розглядаючи історію питання про формування мовної культури людини, зразу ж звертає на себе увагу намагання провідних мовознавців розв'язувати завдання нормативності, визначеності правил, норм користування мовою.

У літературі є певна визначеність між дослідженнями, присвяченими нормалізації мови з погляду законів лінгвістики й упорядкування процесу засвоєння, опанування нормативних правил, їх використання, між філософськими пошуками сенсу і значення слова та мови в житті суспільства й окремої людини й пошуком оптимальної методики вивчення мови (рідної, державної, іноземної).

Окремо необхідно виділити роботи, в яких розкриваються психологічні основи мовлення. Психологи визначають процес мовлення як процес розуміння, встановлення зв'язку (в широкому і вузькому розумінні). Найзначнішою ознакою мовлення, на думку психологів (Крутецький 1976:205), є той факт, що воно виконує дві дуже важливі функції, як-то:

- слугує засобом соціальної координації досвіду окремих осіб;
- є важливим знаряддям нашого мислення

Людина завжди думає, розмовляє, встановлює контакт, впливає на інших, організовує, висловлює бажання чи вимогу з допомогою слова. Психологи вважають, що чужу психіку теж можна вивчати, розуміти з допомогою мови. Таким чином з точки зору психології, мова є засобом соціального спілкування і спілкування кожного з самим собою. Та саме усвідомлення своїх думок, як пише про це Л.С.Виготський (1991: 206), і своїх вчинків необхідно розуміти як механізм передачі рефлексів.

Що стосується визначень лінгвістичного поняття «культура мовлення», то їх є

чимало. Наприклад, Б.М. Головін пише, що поняття «культура мовлення» має два семантичних аспекти: 1) культура мовлення – це сукупність і система комунікативних якостей мовлення і 2) культура мовлення – це вчення про сукупність і систему комунікативних якостей мовлення. М.І. Ілляш вважає: культура мовлення — це 1) володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації; 2) упорядкована сукупність нормативних, мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови і мету спілкування; 3) самостійна лінгвістична дисципліна. Отже, поняття «культура мовлення» має теоретичний (достатньо висвітлений у зазначених працях) і практичний аспект (який не може бути вичерпаний ніколи, бо виявляє себе щоразу для кожного мовця неповторно, не може передбачити всі можливі ситуації функціонування індивідуального мовлення).

Практична культура мовлення близька до стилістики мовлення, яка вивчає своєрідність складу та функціонування окремих конкретних форм мовлення, практичної мовленнєвої діяльності. Об'єктами вивчення стилістики є не лише специфічні засоби мови (слово, речення), а й позамовні, екстралінгвістичні засоби, без яких немає і не може бути мовлення: міміка, жести (рук, голови), рухи тіла, "мова" очей, реакція співрозмовника, обстановка та ін. Функціональна стилістика розкриває специфіку використання лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів у кожному стилі, а стилістика мовних одиниць вивчає стилістичні ресурси всіх мовних рівнів (лексики, фразеології, морфологи, синтаксису), системні відношення експресивно забарвлених мовних засобів у зіставленні з нейтральними, стилістика практична навчає вживанню виражальних і експресивних можливостей мовних одиниць.

Визначаючи якісні ознаки культури мовлення (а саме поняття "культура мовлення" вже передбачає якісну характеристику), враховуємо як суто мовні його особливості (ступінь оволодіння діючими в конкретну епоху нормами), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – життєвий, віковий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, націленість спілкування тощо). З огляду на це основними комунікативними ознаками культури мовлення є правильність, точність, логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність. Звичайно всі ці ознаки підпорядковуються одній глобальній – правильності, бо залежать від того, порушені чи не порушені у мовленні (не в загальнонародному, а в індивідуальному) правила організації мовної системи, логіки чи психології, естетики чи етики. Отже культура мовлення – це культура мислення і культура суспільних (соціальних) і духовних стосунків людини.

Дотримуючись загальноприйнятих визначень і традиційних підходів до проблеми розвитку мови, що містяться у працях класиків мовознавчої науки та поділяючи погляди наших сучасників щодо змісту й методики формування писемної мови і усного мовлення, ми пропонуємо новий підхід, що стосується мовної підготовки вчителя як

загальнопедагогічну проблему. Суть класичного підходу до поняття мовного розвитку полягає в тому, щоб збагатити пам'ять вихованця барвистим словниковим складом, навчити користуватись ним з дотриманням елементарних граматико-синтаксичних правил, вміти брати участь у діалогічних і монологічних ситуаціях мовлення. Але впродовж розвитку продуктивних ідей наших попередників і сучасних авторів ми вважаємо що педагогу корисно знати та вміти користуватись у своїй діяльності, як і в приватному житті системою знань про мовленнєвий артистизм і морально-психологічний контекст самого процесу мовлення. Якщо мовленнєвий артистизм включає в себе зовнішнє вираження (через відбір лексико-граматичних, мімікопантомімічних і технічних показників) то морально-психологічний аспект передбачає відбір відповідної ситуації звучання самого голосу (голосоведення), пошук "мелодії", "музики" "акомпанементу" до того фактичного матеріалу, який містить в собі зміст навчально-виховного матеріалу.

Одними з перших практично поставили питання мовної підготовки вчителя у Полтавському педагогічному інституті (в контексті педагогічної техніки) (Зязюн 1989: 78). До технічних показників виразного мовлення належать дихання, голос, дикція, (вимова), інтонація (тон), темп, жест, міміка і пантоніміка. Лише добре оволодіння кожною складовою техніки виразності мовлення може гарантувати його високу якість. Отже техніка мовлення – це навички, вміння реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухача евристичне (інтелектуальне), спонукальне враження.

Є ще таке визначення щодо загальної мовної культури особистості (зовнішнього, мовного феномену) – артистизм, імпазантність, що може перекладатись як уміння подати себе, проявити найпривабливіші риси свого характеру і поведінки за допомогою слова.

Мова і мовлення є показником, зовнішнім виразом внутрішнього стану і внутрішньої культури особистості, а також характеризує комфортність, гармонійність її розвитку. Мова, мовлення, слово, написане й проголошене про себе, є носієм і того стану, і того процесу, який переживається індивідумом. Тобто значення мови і мовлення не обмежується тим, що вона є засобом спілкування. Мова й мовлення є засобом розвитку і саморозвитку самої особистості, способом оздоровлення індивідуума. Йдеться не просто про внутрішнє мовлення, як про це пишуть лінгвісти. Йдеться про мовлення "до себе і про себе" з позиції педагогічного працівника, про формуючий і виховуючий його вплив і як шлях опанування професійною майстерністю, загальною культурою, засобом самовираження і взаєморозуміння.

Розглядаючи людську особистість як складну живу саморегулюючу систему, яка поставлена в такі соціальні умови, коли виникають якісь зміни, порушення ритму життя через економічні і політичні негаразди, на які необхідно адекватно реагувати, щоб не тільки самозберегтися, але продовжувати далі розвиватись і вдосконалюватись. І ось для цієї саморегулюючої системи якою є людська особистість, а у нашому

випадку – це студент. Слово, мова, “процес мовлення” (в тому числі голос, буквально: голосоведення, з усіма можливими нюансами) є провідним активним інтегративним елементом.

Культура емоцій, інтелекту поведінки, спілкування, зовнішнього вигляду. Відчуття місця і часу – все це є складники індивідуальної культури людини, яка найчастіше виявляється в обміні думками. Бачити, чути, знати – це ще не все. Завершеним буде такий особи коли все сприйняте акумулюється в інтелектуально-емоційну сутність окремої особи, і коли все, що придбано індивідом (духовне багатство, фізична досконалість, морально-естетична витонченість) стане притаманною їй ознакою, перетвориться в реальну і об'єктивну даність.

Виникає слушне питання, як особа фахівця мусить формуватись, щоб домогтись такої професійної досконалості. Його голос, відчуття місця, часу, оточення, розуміння окремої людини не дано йому від природи. А тому пошук методів впливу не такий простий і легкий, як може це здатись на перший погляд. Відповіді на всі ці питання можуть бути знайдені в основному джерелі самовдосконалення, ссамореалізації і саморегуляції, якими є слово, дар ним користуватись.

У слові людина подає інформацію, тоном (тональністю і інтонацією) вона висловлює оцінку сказаного, голосом (силою, тембром, дикцією, методикою) підкреслює своє ставлення до висловлених ідей і інформує відповідне ставлення не тільки до своєї інформації, але й до самої своєї особи. У процесі мовлення особа певною мірою самореалізується.

Таким чином, мовна підготовка вчителя є таким феноменом педагогічного процесу, в якому вміщена як сама інформація (необхідна система ідей), так і ставлення та оцінка її самим викладачем та створення певного морально-психологічного мікроклімату в аудиторії, який є основною умовою продуктивного й ефективного здійснення навчально-виховної і освітньої діяльності.

Система психолого-педагогічних знань, як ніяка інша, здатна ефективно втілюватись у діяльність педагога, якщо інформація прийнята і переведена в особистісний план, досвід життя, практику спілкування, в слово, яким він користується щоразу. Досягнення такого стану можливе при умові застосування певних зусиль при сприйнятті, усвідомленні, включенні знань в особистісний арсенал фахових, особистісних надбань в систему мовленнєвих знаків і символів.

Широко використовуючи різноманітні літературні джерела, які з'явилися в останні роки у зв'язку з розбудовою незалежної України, ми вважаємо, що самою постановкою проблеми мовної підготовки спеціалістів на основі особистісної культури ми даємо в руки майбутнього фахівця ідею про можливість широкого вибору шляхів самопізнання і способів самореалізації у напрямку до успіху.

Керуючись цими міркуваннями, можна зробити висновок, що забезпечення високого рівня підготовки майбутнього спеціаліста у вузі пов'язане з використанням ра-

зом з традиційними, академічними методами навчання і нових активних, професійно-орієнтованих. Вони дозволяють озброїти студентів уміннями розглядати майбутню діяльність як систему, всі елементи якої діють взаємопов'язано і взаємообумовлено, маючи на увазі, що провідною є мовна культура.

Література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – 232 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под. редакцией В.В. Давыдова – М., 1976. – 480 с.
3. Дегтярева Т.А. Культура письменной речи. – М., 1968. – 108 с.
4. Зязюн И.А. Основы педагогического мастерства. – М.: Просвещение, 1989. – 79 с.
5. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. – М., 1976. – 303 с.
6. Тарасевич И.М. Обретение педагогического мастерства // Сов. педагогика. – 1990. – № 11. – С.77-78

Рамун М.О.

Краматорський економіко-гуманітарний інститут

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ ЯК ОДИН З ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, коли значні соціально-етнічні зміни в Україні супроводжуються кризовими явищами в становленні держави і нового ринку праці, коли проблема формування національної самосвідомості набула величезних масштабів, особливо гостро стоїть проблема формування національної самосвідомості у студентів.

Допомогти розв'язати ці проблеми можуть відповідні спеціалісти: філософи, психологи, педагоги. Вони зможуть це зробити лише за певних умов: відповідному забезпеченні інформацією про стан речей в етнопонаціональній сфері, наявності прогнозу розвитку національних відносин в країні на найближчі 5-10 років.

Будь-яка країна не може нормально розвиватися або мати надію на подальше процвітання, якщо людей цієї країни не буде об'єднувати загальнонаціональна ідея, якщо вони не будуть мати культурну відмінність (у другій половині ХХ століття саме культуру частіш всього називають головним фактором, який лежить в основі міжетнічних відмінностей), якщо їх не буде об'єднувати і бентежити ідеї, які передаються від покоління до покоління і зв'язані з ними системи цінностей, які в свою чергу, визначають поведінку індивідів і груп, їх способи мислення й сприйняття світу.

Зразу ж виникає питання щодо існування національного характеру. Чи існує це